

על עקרונות המוסר היהודי

במדרש יפיפה בספרא, מדרש התנאים לספר 'ויקרא', קוראים אנו על ויכוח בין שני חכמים, שבמרכזו הפסוק הקלאסי שבפרשתנו (יט, יח): "וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ – רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" (ה, א) זה כלל גדול מזה. דברי ר' עקיבא מובנים. אך דברי בן עזאי חידתיים. אם נעזר אנו במקבילה שבמדרש ה'ספרא' נוכל לפתור את החידה. 'זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם' הוא התחלת הפסוק, נקרא את ההמשך: "בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ". העיקרון אותו מציג בן עזאי הוא עכשיו ברור. האדם נברא בדמות א-להים, אם תרצו – בצלמו. ולכך יש תוצאות חשובות בתחום המוסר

לפנינו אכן שני עקרונות. במה הם חלוקים? האמנם הם חלוקים? אם נפתח את פרקי אבות (ג, יד) ניווכח שר' עקיבא אינו חלוק על בן עזאי: "הוא [ר' עקיבא] הָיָה אוֹמֵר, חָבִיב אָדָם שְׁנֵבְרָא בְּצֵלָם..." נדמה לי שאין ביניהם מחלוקת, אלא שבן עזאי, משלים את העיקרון של רבי עקיבא. בספרא (קדושים פרק ד) יש הסבר מעניין: "שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חברי עמי הואיל ונתקללתי יתקללו חברי עמי. א"ר תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה בדמות א-להים עשה אותו". חברה שמסכימה לפעול לפי עקרונות סדיסטיות, יכולה להיות שוויונית, אך היא לא תהיה מוסרית. להבין זאת אנא, התלוו אלי, ונעיין יחד באחד השו"תים מאוצרות שנמצאו בגניזה של הה"מ – ההלכמדע של העתיד. נתאר לעצמנו קבוצה המתאשפזת בבית חולים ניסיוני, כדי לעבור תהליך מיוחד במינו. כל אחד מאנשי הקבוצה זקוק להשתלת איבר המיוחד לו ולא נמצאו תורמים. הקבוצה תגדיל אחד מחבריה בצורה אמתית ונאמנה, וגופו ייהפך מקור לחלקי חילוף עבור האחרים. נראה לי שהעיקרון 'ואהבת לרעך כמוך' מתקיים כאן. זהו עיקרון הבא לשמור על השוויון בין האנשים ועל האוניברסליות של כל החלטה. דרישות אלו מתקיימות כאן, כל אחד הסכים לתנאי החוזה ושם את נפשו בכפו. לדעתי, העיקרון של בן עזאי לא מתקיים. האינטואיציה שלי דורשת ממני להימנע מלהשתתף בפעילות מפוקפקת כזו.

הלומד את המקורות יגיע בקלות למסקנה, שלמוסר היהודי יש עיקרון נוסף, העיקרון המוסרי העליון ביותר. הוא נוסח על ידי הרמב"ם כמצווה ח' ב'ספר המצוות': "היא שצונו להידמות בו ית' לפי יכולתנו והוא אמרו (דברים כח, ט) "וְהָלַכְתָּ בְּדֶרֶכָיו". וכבר כפל צווי זה ואמר (דברים יא, כב) "לְלַכְתָּ בְּכָל דֶּרֶכָיו". ובא בפירוש זה מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום מה הקב"ה נקרא חנון אף אתה היה חנון... וזה לשון ספרי וכבר נכפל הציווי הזה בלשון אחרת ואמר (דברים יג, ה) אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֶיְכֶם תֵּלְכוּ ובא בפירוש גם כן שענינו להידמות בפעולות הטובות והמידות החשובות שיתואר בהם האל ית' על צד המשל... שורות מועטות

אך מלאות עניין. אנו לא יכולים להידמות לקב"ה בתור שופט ומעניש, אלא רק בתור מקור של המוסר, שאנו הולכים בעקבותיו.

אך נחזור אחורה. כשאדם פונה להילל הנשיא ומבקש ממנו: "גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת", עונה לו הילל: "דעלך סני לחברך לא תעביד [מה ששנוא עליך – אל תעשה לחברך] זו היא כל התורה כולה" (שבת לא ע"א).

אולם, בדברי הלל, יש תוספת מפתיעה: "זו היא כל התורה כולה - ואידך פירושה הוא, זיל גמור" [והשאר – פרוש הוא, לך ולמד]. אכן, העקרונות המוסריים הם "מושכלות ראשונים", אקסיומות, עקרונות שיכולים להיות מובנים ומקובלים על כל אדם ישר עלי אדמות. לפנינו מעין תורה שבכתב הכתובה בלב כל אדם, כמעט נבואה, בת-קול שירדה מן השמים, ועתה היא שוכנת בלבו של כל אדם. אולם, בכך לא די. הכללים המוסריים זקוקים לפירוש. וכך, מ"זיל גמור" נולדה ה"גמרא", התורה שבעל פה.

כאן נעוצות סכנות חדשות, בייחוד בימינו. הקורא את "חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו", ייווכח כמה יפים הם הדברים הנאמרים בו: "אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם. אין פוגעים בקנינו של אדם... כל אדם זכאי לפרטיות ולצנעת חייו". כמה יפה טקסט זה. כמה קצר טקסט זה! אך החיים מלאים דילמות, ובכל מצב נתון מסתבכים אנו בסתירות שהטקסט אינו פותר. דוגמאות ניתן להביא עד אינספור: זכות הפרטיות וצנעת החיים - מול זכות הציבור לדעת; זכות העיסוק בפורנוגרפיה - מול הפגיעה בכבוד האישה; חרות האדם וחופש הביטוי - מול הפגיעה בסמליה הדתיים של דת אחרת, וכו' וכו'. וכך, בהמשך החוק אנו קוראים: "אין פוגעים בזכויות שלפי חוק-יסוד זה אלא בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה..." מהי תכלית ראויה? זהו ה"שאר" של הלל, הזקוק לגמרא שתפרש אותה. חוקי היסוד יפים הם, אך הם זקוקים לפירוש. מתוך כך עלול בית הדין הגבוה לפירוש להפוך לריבון האמיתי של החברה שאי אפשר להתווכח על החלטתו, כאילו היא הייתה בת-קול. ללא תרבות של מחלוקת אמיתית עלולה הברכה להיהפך לסכנה. בנוסח משופץ של דברי ארכימדס, ניתן לומר, שבמנוף פירושים ארוך, תמיד תמצא נקודת משען בטקסט כדי להזיז את הארץ כולה. ועל כגון זה אמר קוהלת (ב, יט): "וְיָמִי יוֹדַעַתְּ הֶחָכֶם יִהְיֶה אוֹ סֶכֶל וְיִשְׁלַט בְּכָל עַמְלֵי שְׁעֵמֶלְתִּי... תַּחַת הַשָּׁמַשׁ, גַּם זֶה הֶבֶל".